

חזרת עדים מעדותם

עדים שהעידו אינם יכולים לחזור בהם מעדותם. בגמרא (כתובות יח., בבא בתרא קסח., סנהדרין מד:) וכן בירושלמי (כתובות פ"ב ה"ג) מוזכר כמה פעמים שעד, "כיון שהגיד שוב אינו חוזר ומגיד". אולם לא מוזכר מניין למדה הגמרא דין זה.

רש"י (כתובות יח: ד"ה כיוון שהגיד) כתב: "דגבי עדות חדא הגדה כתיבא אם לא יגיד וגו'", וכן בסנהדרין (מד:): "אם לא יגיד אהגדה קמייתא קפיד קרא". ה"יד רמה" (סנהדרין מד: ד"ה מתניתין) כתב:

דכתיב "אם לא יגיד" – "אם לא הגיד" לא נאמר, אלא "אם לא יגיד", לומר שכיון שהגיד בבית דין שאינו יודע לו עדות שוב לא יגיד¹⁵⁹.

הוא מוכיח מבחינה דקדוקית, שאף-על-פי שהיה ראוי לומר בלשון עבר, כתבה התורה בלשון עתיד – ללמדנו שעד אינו יכול לחזור בו מעדותו¹⁶⁰.

הריטב"א (כתובות יח: ד"ה אמר ליה רבא) הביא תחילה פירוש בשם אחרים:

ואחרים פירשו שאת"ל חוזר ומגיד לא תמצא קרבן שבועת עדות, דלעולם חוזר ומגיד¹⁶¹.

אולם הוא דחה פירוש זה:

ולא נהירא דחייב שבועת העדות אינו אלא במי שכבש עדותו, ומזה הטעם אין הפירוש מחזור, דלא שייך ביה למדרש מידי במי שהעיד בב"ד.

כלומר, חייב קרבן שבועת העדות הוא על זה שכפר וכבש עדותו, ומה אכפת לי שאחרי זה חזר והגיד? הריטב"א עצמו כתב:

אבל הנכון דנפקא לן האי פי' דלא יגיד מדכתיב "על פי שנים עדים יקום דבר" – אלמא על מה שהעידו בב"ד יתקיים הדין לזכות או לחיוב לאלתר, ואם יכולים לחזור ולהעיד האיך יקום דבר?

שתי אפשרויות מצינו באחרונים בביאור דבריו:

א. ה"קובץ הערות" (הרב אלחנן וסרמן יבמות סימן עח ס"ק ג) כתב שכוונת הריטב"א היא שמזה שסמכה התורה על עדותם לעשות מעשה על-פיהם, מוכח שאין יכולים העדים לחזור בהם, שאם כן איך נסמוך עליהם, שמא יחזרו בהם? והקשה שכמו שלא חיישינן בעדים שיכחישום אלא פוסקים את הדין על-פיהם, שוב לא נחשוש לעד שיחזור בו מעדותו. ועיין שם שחילק בין הכחשת אחרים – שהפסול הוא רק מספק דתרי ותרי, לבין הכחשת עצמו – שעוקר עדותו למפרע בוודאי¹⁶².

ב. ה"אמרי בינה" (עדות סימן טז) הסביר שממה שכתבה התורה "על פי שנים עדים יקום דבר" משמע שמיד כשהעידו העדים ונחקרה עדותם מתקיים ונפסק הדין על-פיהם, וממילא שוב אין הם יכולים לחזור ולהגיד, שכבר קם הדבר על-פיהם; ואם היו יכולים לחזור בהם אי אפשר לקרוא לכך "יקום דבר".

¹⁵⁹ וכן כתוב בשאלות לרב אחאי (ויקרא שאילתא טט) ועיין בהעמק שאלה (ס"ק ג).

¹⁶⁰ מעין זה מצינו ביבמות (י): "אמר קרא 'אשר לא יבנה' – כיון שלא בנה שוב לא יבנה".

¹⁶¹ הריטב"א כתב על פירוש זה: "וקרוב לזה פירש רש"י, אולם אין הכרח להשוות בין הפירושים, שהרי אפשר להסביר ברש"י שלמד את הפסוק כמקור לדין, ולא כסימן; ועוד שה"שיטה מקובצת" למד את רש"י בצורה אחרת לגמרי, שמזה שאמרה התורה "אם לא יגיד ונשא עונו" למדנו שהגדה מונעת נשיאות עוון, ואם היה הדין שחוזר ומגיד הייתה ההגדה הראשונה בטלה, ושוב היה עובר על נשיאות עוון – אף-על-פי שהוא בעצם העיד.

¹⁶² והזמה כיוון דחידוש היא – כל כמה דלא הוזמו לא חיישינן לה.

חמדת הארץ ה

ראינו אם כן שפירושו של דין זה הוא שהעדים אינם יכולים לחזור בהם מעדותם אחר שהעידו כבר. אך יש להבין מדוע חידשה התורה דין זה, ואיזו בעיה רצתה התורה לפתור בכך. שתי אפשרויות ניתן להציג לשאלה זו:

א. סדרי הדין – התורה חששה שחזרתם של עדים מעדותם תגרום לאי סדרים בדין, כגון אי יכולת לפסוק את הדין, ולכן אמרה שלעדים יש רק הזדמנות אחת להעיד, ואם יעידו פעמיים נתייחס רק לעדותם הראשונה (ועדותם השנייה כאילו לא נאמרה).

ב. נאמנות העדים – עד שהעיד וחזר בו מעדותו גורם לבית דין לתהות בקשר לנאמנותו, שהרי מובן שבאחת מהן שיקר, ולכן אמרה התורה שרק העדות הראשונה נחשבת (והשנייה כאילו לא נאמרה).

כפי שנראה בהמשך, לשתי אפשרויות אלו בהבנת דין "כיוון שהגיד" השלכות רבות בהבנת סוגיות שונות והראשונים שנחלקו בהן, וממילא גם בדינים הנגזרים מהן.

הוספת תנאי

הגמרא (כתובות יט: ובבא בתרא מט. "דלא אתי ע"פ ומרע לשטרא") דנה בעדי שטר שמוסיפים בעדותם דברים על מה שנכתב בשטר שעליו חתמו:

אמר רב נחמן: עדים שאמרו "אמנה היו דברינו" אין נאמנים, "מודעה היו דברינו" אין נאמנים.

כלומר, הואיל ומודים שהשטר נכתב כהלכתו, לא תועיל עדותם שמעידים בעל-פה לבטל את השטר שהודו בכתיבתו.

מר בר רב אשי אמר: "אמנה היו דברינו" אין נאמנים, "מודעה היו דברינו" נאמנים. מ"ט? האי ניתן ליכתב והאי לא ניתן ליכתב.

במודעה נאמנים, לפי שאמנה לא ניתנה להיכתב ואינם יכולים לעשות עצמם רשעים, ואילו מודעה ניתנה להיכתב, להציל האנוס מיד אונסו. ובהמשך הגמרא:

בעא מיניה רבא מרב נחמן תנאי "היו דברנו" מהו, מודעה ואמנה היינו טעמא דקא עקרי ליה לשטרא, והאי נמי קא עקר לשטרא, או דלמא תנאי מילתא אחריתי היא? א"ל: כי אתו לקמן לדינא. אמרינן להו: זילו קיימו תנאיכו וחותו לדינא.

נראה שעדים שאמרו תנאי "היו דברנו נאמנים", ולכן עד שלא יקוים התנאי לא ייגבה השטר – כיוון שבעדותם לא באו לעקור את השטר ולומר שאי אפשר לגבות בו, אלא להוסיף בעדותם הראשונה תנאי שעל-ידו יגבה השטר, יהיו נאמנים.

נחלקו הראשונים מה המציאות שבה עוסקת הסוגיה. התוספות (שם ד"ה אמר רב נחמן) והרמב"ן (שם ד"ה והא דבעא מיניה) כתבו שמדובר במצב שבו אין כתב ידם יוצא ממקום אחר, וראיתם שאם כתב ידם יוצא ממקום אחר – מדוע אם אמרו "תנאי היו דברנו נאמנים" והרי איננו צריכים לעדותם שתקיים את השטר, שהרי כתב ידם יוצא ממקום אחר, ואם כן עכשיו כשאומרים תנאי "היה דברנו" הריהם חוזרים ומגידיים ולא נאמנים.

הר"ן (ו: מדפי אלפס ד"ה והא) חולק וסובר שמדובר אפילו במצב שבו כתב ידם יוצא ממקום אחר, ודחה את ראייתם:

ולדידי לא מחוורא הך סברא, דאי בשכתב ידן יוצא ממקום אחר לא מהימני משום דהוה להו חוזרין ומגידין, אלמא חשבינן ליה לסהדותיהו קמא כאילו כתבו בפרוש שנעשה אותו מעשה בלא שום תנאי? ואי הכי אפילו אין כתב ידן יוצא ממקום אחר לית לן להימניהו, דהא משו נפשייהו רשעים.

מונח בדבריהם של התוספות והרמב"ן שבעדות הראשונה נאמר שהשטר הוא ללא תנאי כלל, ובשנייה שיש בשטר תנאי – ואם כן יש בעיה של "חוזר ומגיד", ואי אפשר להעמיד ב"כתב ידם יוצא ממקום אחר". אומר הר"ן שאם כן, אפילו אם אין כתב ידם יוצא ממקום אחר איך נאמנים – הרי בעדות השנייה עושים עצמם רשעים, שחוזרים בהם ממה שאמרו בתחילה שלא היה תנאי.

ונראה שעל-פי מהות דין "כיוון שהגיד" תתבאר מחלוקת ראשונים זו. הרמב"ן והתוספות הבינו כאפשרות הראשונה, שהתורה נתנה הזדמנות לעד להעיד עדותו רק פעם אחת, ואם כן עדים שאמרו "תנאי היו דברנו" – אם כתב ידם יוצא ממקום אחר השטר כבר מקוים ועדותם כבר נאמרה, ושוב אינם יכולים לחזור ולהגיד שיש תנאי בשטר; אולם אם אין כתב ידם יוצא ממקום אחר הרי עדותם נאמרת לראשונה כשאומרים שחתמו על שטר שיש בו תנאי, והם נאמנים. אולם הר"ן הבין כאפשרות השנייה, שדין "חוזר ומגיד" מתמודד עם בעיית נאמנות העדים, ובעיה זו קיימת גם אם נעקוף את דין "חוזר ומגיד" על-ידי העמדת הגמרא במציאות

שבה אין כתב ידם יוצא ממקום אחר, כשיטת התוספות והרמב"ן, שהרי אם בשתי עדויות סותרות עסקינן, ישנה בעיה בנאמנות העדים. ולכן הוכרח לומר שבאמירת תנאי "היו דברנו" אין הם סותרים את דבריהם הראשונים אלא מוסיפים דבר חדש לגבי השטר, וכיוון שאין סתירה לעדותם הראשונה – נאמנים.

ר"ן זה הולך לשיטתו, שכתב בתשובה (שו"ת הר"ן סימן לד):

ולענין מה שבא בסוף דברין, כל היכא שאינו סותר עיקר דבריו הראשונים, כגון שהדברים סתומים וסובלין ביאור אחד משני עניינים ממשמעות אחד קרוב או רחוק, אם העדים יכולין לחזור ולהגיד ולבאר משמעות לשון עדותן גם אחר שנחקרה עדותן בב"ד, או לא רק שנקבל עדותן בסתם משמעות לשונם הקרוב. דע שכל דבר שהעדים מצויין לטעות בו יכולין לברר דבריהם, ואין בזה משום חוזר ומגיד... הילכך כל שאנו יכולין לכוין דברי העד כדי שלא תהא עדותו מוכחשת יש לנו לכוין דבריו, שכשם שיש לנו לתרץ דברי שני עדים נראין כמכחישין זה את זה כדי שתהא עדותן מכוונת, ותולין זה בכל מה שאפשר כדי שלא יהא אחד מהם רשע.

נראה שאם היה הר"ן לומד שסדרי הדין הם המקור לדין "חוזר ומגיד" היה קשה – סוף סוף לא הותר לעדים להעיד אלא פעם אחת, ואיך נתיר לקבלם שוב? ואף שרק רוצים לבאר דבריהם – מה בכך, אין לנו אלא להעדיף את האופן הקרוב על פני הרחוק יותר. אולם לפי מה שכתבנו לעיל מובן שהר"ן סובר שדין "חוזר ומגיד" בא להתמודד עם בעיית נאמנות העדים, שהרי העידו עדויות סותרות, ולכן אמרה התורה לקבל את עדותם הראשונה בלבד; אולם בנדון דידן, שבעדות השנייה אין הם סותרים את עדותם הראשונה, שוב לא נכנסנו לשום בעיה בנאמנותם, וממילא אין מניעה לאפשר להם להעיד שוב. וכך תובן גם ראייתו שדימה דין זה לשתי כתי עדים המכחישות זו את זו, שיש לנו ליישב דבריהם כל מה שאפשר, אלמא דסבירא ליה שלהגדה השנייה של העדים יש דין עדות.

חזרה מעדות "איני יודע"

ה"בית יוסף" (סימן כט מחודש ח) כתב שמפשות לשון הירושלמי (שביעית פ"י ה"ג), הרמב"ם (עדות פרק ג הל' ה) והטור (סימן כט סעי' א) נראה שדין "כיוון שהגיד" הוא רק באופן שבו העד העיד את עדותו ורוצה לחזור בו ממנה, אולם כשאמר "איני יודע" – אם נותן טעם לדבריו יכול לחזור ולהגיד. אלא שהדבר איננו פשוט כלל, שהרי קיימא לן בדין "חוזר ומגיד" שאפילו אם נותן טעם לדבריו אינו נאמן. מקור הדברים הוא בסנהדרין (מד):

לא צריכא דקא הדרי בהו סהדי, וכי הדרי בהו מאי הוי כיון שהגיד שוב אינו חוזר ומגיד, לא צריכא, דאף על גב דקא יהבי טעמא למילתייהו.

וכן נפסק בטור ובשו"ע (סימן כט סעי' א):

אמר "מוטעה הייתי", "שוגג הייתי" ו"נזכרתי שאין הדבר כן", "לפחדו עשיתי" – אין שומעין לו אפילו נתן טעם לדבריו.

ואם כן לא ברור איך באומר "איני יודע" תועיל אמתלא, גם אם נאמר שכיוון שאמר "איני יודע" אין כאן הגדה, וממילא אינו קאי בדין "כיוון שהגיד", כפי שמבואר בר"ן (שבועות יד: מדפי אלפס, הובא ב"בית יוסף" ה"ל):

ועוד שקרוב הדבר דמ"אין אנו יודעים" ל"יודעים אנו" לא מקרי חוזר ומגיד, אלא בראשונה לא הגידו כלום ועכשיו מגידים.

אם כן שוב אין צריך אמתלא, וגם ה"בית יוסף" שהביא ר"ן זה כותב שנראה לפי הר"ן שאפילו אם לא נתן טעם לדבריו נאמן. אולם ה"בית יוסף" עצמו לא ביאר לשיטתו מדוע הצריך אמתלא¹⁶³.

¹⁶³ ה"בית יוסף" עצמו הסתפק בדברי הר"ן, שהרי בסוף דבריו, אחרי שהביא דעת המרדכי והתוספות שכתבו שב"איני יודע" ישנו הדין של "אינו חוזר ומגיד" בניגוד לדעת הר"ן, כתב: "ומ"מ כבר אפשר שיחלקו בין נותן טעם למה אמר שאינו יודע לאינו נותן", ואם אפשר להסתפק אם התכוון גם לר"ן או לא, ב"דרכי משה" (אות א) ברור שגם הר"ן סובר כן. ובפשטות נראה מוכח בר"ן שמחלק בין "נותן טעם לדבריו" ושאינו, שהרי אחר שכתב שב"איני יודע" ליכא לדינא דאינו חוזר ומגיד, כתב: "וכי אמרינן שאינו יכול לחזור ולהודות – לאו מטעם חוזר ומגיד אלא משום דלא מצו משונו נפשיהו רשיעי שהרי, כפרו בתחילה אחר שהשביעם". ואם נתנו טעם לדבריהם מאי משונו נפשיהו רשיעי, איכא הרי מסבירים הם פשר השינוי שחל בדבריהם, אלא מוכח שגם הר"ן מסכים לחילוק בין מי שנותן טעם לדבריו לשאינו נותן, וכן כתוב בהגהות "דרישה ופרישה" (אות ג). ולפי מה שהוכחנו בתחילת דברינו, שהר"ן סובר שדין "חוזר ומגיד" הוא מטעם נאמנות העדים, אתי שפיר ופשוט.

חמדת הארץ ה

ה"דברי יחזקאל" (סימן ט) כתב להסביר דין זה על-פי היסודות שהבאנו. וביאור הדברים הוא שבאומר "איני יודע" וחוזר ונותן טעם לדבריו – מצד אחד, כפי שלמדנו מדברי הר"ן, אין כאן בעיה במה שאמר "איני יודע", משום שאמירת "איני יודע" אינה נחשבת לעדות שתמנע ממנו להעיד שוב; אולם עדיין יש כאן בעיה בנאמנותו, שהרי טען טענות סותרות: בתחילה אמר שאינו יודע ובסוף טוען שהוא יודע, ומשום הכי אמתלא תעזור לנו כאן, שעל-ידי האמתלא העד מסביר לנו למה אין סתירה בדבריו, וממילא אין לנו ספק בנאמנותו ואפשר לקבל את דבריו.

עדות המוחלפת

בהגהות מרדכי (סנהדרין רמז תשכה) כתב:

עדים שהעידו בבית דין וחזרו והעידו בחילוף מלקים אותם, ועדות הראשונה קיימת והאחרונה בטלה.

והדברים קשים: איך ניתן מצד אחד לקבל את עדותם הראשונה ולהחזיקם כדוברי אמת ומצד שני להלקותם על ששיקרו?¹⁶⁴ ה"אמרי בינה" (עדות סימן ט) כתב שמוכח שהמלקות כאן הכוונה למכת מרדות מדרבנן, ולא ייתכן שעבר על לאו דאורייתא, שהרי עדותו השנייה אינה עושה שום פעולה אחרי שקיימא לך, שכיוון שהגיד שוב אינו חוזר ומגיד, ולכן מלקות דאורייתא אין כאן, אך מדרבנן על כל פנים ילקו אחרי ששיקרו. אולם מדברי "שער המשפט" (נד, ו) נראה שאינו סובר כן, שהרי הביא ראיה שעדים שחזרו בהם פסולים לעדות מדין זה, משמע שסובר שעברו על לאו דאורייתא.

בדרך אחרת הלך "חידושי הרי"ם" (כט, ו) על מנת להינצל מהקושיה שהבאנו. הוא מסביר שכל דבריו של הגהות מרדכי נאמרו רק כשהעדות השנייה התקבלה בתורת עדות, כגון שאחרי שהעידו העדים בבית דין הלכו והעידו בבית דין אחר עדות הסותרת את עדותם הראשונה, ובכחאי גוונא, כיוון שקיימא לך שאינו חוזר ומגיד נקבל רק את עדותם הראשונה; אך עדותם השנייה התקבלה בתורת עדות, וכיוון שעל-פי דבריהם הראשונים הם שקרנים – ילקו.

מדבריו למדנו שאם היו מעידים באותו בית דין גם את עדותם השניה לא היו לוקים, ונראה שלמד שכיוון ש"אינו חוזר ומגיד" אין על דבריהם שם עדות, וממילא הוכרח לומר בדברי הגהות מרדכי שהעידו בבית דין אחר והתקבלה שם עדותם.

חלק עליו בדין (אך לא בסברה) ה"ישועות ישראל" (סימן כט ע"מ ס"ק א), שהביא מחלוקת ראשונים בשאלת פסול העדים שהעידו בחילוף. התשב"ץ (א סימן א) כתב:

אם יצאו ב' שטרות סותרין זה"ז ועדי הראשון הם עדי האחרון – האחרון פסול והראשון כשר ונפסלו העדים לעדות מזמן האחרון, דמהיאי שעתא הוה להו רשעים.

לעומתו כתב הרשב"א בתשובה (ב סי' רמה):

ואם אין האפטרופוס יכול לברר פסול העדים, כמו שהוא אומר, והוא בא בטענת "מה שהגיד האחד, וחזר והגיד", כלו' שמתחלה חתם ששתקה, ונעשה כמי שנחקרה עדותו בבית דין, וחזר וחתם שאמרה כן נעשה. ומצד זה הוא רוצה לפסול העדות, זה אינו. אלא שאין משגיחין לעדות האחרונה אלא לראשונה; דראשונה נעשית כמי שנחקרה עדותו בבית דין, וכיון שהגיד שוב אינו יכול להגיד.

בביאור סברת הרשב"א כתב ה"ישועות ישראל" שלא מבעיא אם העידו לפני אותו בית דין שלא יפסלו, כי אין בית דין מקבלים דבריהם, וממילא אין שם עדות עליהם; אלא אפילו היכא שהעידו בפני בית דין אחר לא יפסלו, שכיוון שהעידו כבר שוב אין עליהם תורת עדות כלל.

סברה דומה מצינו לרבי עקיבא אייגר ("דרוש וחידוש" כתובות יח: על תוספות ד"ה הר"י). במשנה כתוב שעדים שאמרו "כתב ידנו הוא זה אבל אנוסים היינו" נאמנים, ועל זה אמר רמי בר חמא שנאמנים רק אם היו אנוסים מחמת נפשות, אבל אם היו אנוסים מחמת ממון

¹⁶⁴ ברור שדין זה אינו דומה למה שכתוב בשו"ת הרא"ש (כלל נח סימן ו) שעדים שלאחר שהעידו אמרו "שקר העדנו" – עדותם הראשונה קיימת והם חייבים לשלם, ששם מכוח הודאת בעל דין חויבו לשלם, מה שאין כן במלקות.

אין הם נאמנים, וממילא גובים בשטר זה. והקשה רבי עקיבא אייגר: הרי ממה נפשך השטר פסול, אם נאמין להם הרי כדבריהם, ואם לאו הרי החזקנו אותם כשקרנים¹⁶⁵, ואם כן איך נגבה בשטר זה? ותירץ:

וצ"ל דלא מקרי עדות שקר אלא דברי שקר בעלמא, ולא שם עדות עליהו, ולא נפסלו לעדות בכך דלא הויא שם עדות שקר עליהו.

ואמנם אפשר לפרוך ראייה זו, כי דברי רבי עקיבא אייגר נאמרו על אדם שמשים עצמו רשע, שזה לא מקרי עדות, ולא על דין חוזר ומגיד, ויש לחלק ביניהם כפי שכתב ה"ישועות ישראל", שב"כתב ידנו הוא זה אבל אנוסים מחמת ממוץ" הם מעידים על עצמם שלקחו ממוץ להעיד שקר, וכיוון שעל עצמם הם מעידים אין עליהם תורת עד כלל, ולכן פלגינן דיבורא והשטר קיים¹⁶⁶; אולם ב"חוזר ומגיד", כיוון שעל מעשה הם מעידים שם עדות יש כאן, אלא שאין מקבלים את עדותם.

מדברי "שער המשפט" מוכח שהוא לא חילק, שהרי הקשה על מה שאמר שעדים שהעידו בחילוף פסולים לעדות, ואם כן עדים שאמרו "כתב ידנו הוא זה אבל אנוסים היינו מחמת ממוץ" מדוע אינם נאמנים והשטר כשר – הרי באמירתם זו נפסלו לעדות, וכיוון שבתוך כדי דיבור העידו שכתב ידם הוא זה אם כן כל עדותם בטלה, ומוכח מכאן שלא חילק בין מה ש"אין אדם משים עצמו רשע" ל"אינו חוזר ומגיד". והסברה לכאורה פשוטה, שבכל מקום ששללה התורה את נאמנותו של אדם להעיד – אם מפני שהוא אינו יכול להעיד על עצמו עדות שתעשה אותו רשע או מפני שכבר העיד, פירושו של דבר שמעתה איננו עד ואין בדבריו משום עדות.

נשוב לדברי הגהות מרדכי שהבאנו לעיל. ביארנו בכמה אופנים איך לבאר וליישב את דבריו, אולם אם נאמר שהגהות מרדכי למד שדין "חוזר ומגיד" בא להתמודד עם בעיית נאמנות העדים יצא לנו הסבר נוסף, כי אם מה שאמרה התורה שעד שהעיד שוב אינו חוזר ומגיד הוא כיוון שמדובר בשתי עדויות הסותרות זו את זו, וממילא נאמנותו של עד זה בבעיה, ולכן חידשה התורה שאנו מקבלים רק את עדותו הראשונה – לא ברור עדיין מה דינה של העדות השנייה; ובא הגהות מרדכי וחדש שהגם שקבלנו את עדותו הראשונה, מדין "כיוון שהגיד" צריכים אנו להלקותו על שבשקר העיד, שאף שלדינא עדותו השנייה אינה מתקבלת היא נחשבת לעדות, ועליה הוא לוקה. וכעת נבין גם את דברי הרשב"א בתשובה שהביא ה"ישועות ישראל", שחלק על ההגהות מרדכי. הוא למד כפי האפשרות הראשונה שכתבנו, שהתורה נתנה הזדמנות לעד להעיד רק פעם אחת, וממילא דבריו השניים אין עליהן שם עדות כלל, וברור למה לא יפסלו לעדות ולא ילקו.

עדות באיסורים

אחד המקורות לדין "כיוון שהגיד" הוא מהירושלמי (כתובות פ"ב ה"ג):

וכן העדים שהעידו בין לטמא בין לטהר... בין לאסור בין להתיר... משנחקרה עדותן בבית דין, אמרו "מבדין היינו" – אינן נאמנים.

מדברי הירושלמי למד הר"ן בתשובה (שו"ת הר"ן סימן מז) שגם באיסורים ישנו דין "כיוון שהגיד". אלא שבאיסורים ברור שהעדות אינה צריכה להיות דווקא בבית הדין, ואם כן נשאלת השאלה מה יהיה בעד שהעיד מחוץ לבית הדין ועכשיו חוזר ואומר בבית הדין – אם נאמר שכיוון שהעיד מחוץ לבית הדין ובעדות באיסורים אין צריך בית דין ממילא התקבלה כבר עדותו, ושוב אינו יכול לחזור ולהעיד, או שמא כיוון שהעיד בבית דין איגלאי למפרע שזו היא עדותו, ומה שאמר מחוץ לבית הדין הוא דברים בעלמא.

הר"ן בתשובה הנ"ל התייחס לשאלה זו, וכתב כך:

תחלה אני דן על מה שאמר העד הראשון בתחלה חוץ לב"ד שהיתה זקוקה ליבם, אם יש לסמוך עליו במה שהעיד בב"ד ששמע שמת זה זמן רב, מי אמרינן כיון דבעדות אשה אינו צריך שיעיד העד בב"ד הרי עדותו חוץ לב"ד כאלו העיד בב"ד, וכי היכי דבעדות שנתקבל לפני ב"ד אמרינן דכיון שהגיד שוב אינו חוזר ומגיד, והכי נמי בעדות זו: כיון שהגיד חוץ לב"ד שוב אינו חוזר ומגיד אפילו בב"ד, או דלמא אפ"ה כל שלא העיד בב"ד חוזר ומגיד בב"ד, אף על פי שהוא מכחיש דבריו הראשונים, לפי שאין אדם מדקדק בדבריו במה שאומר חוץ לב"ד, ומסתברא

¹⁶⁵ לכאורה יש להקשות: למה לומר שהם שקרנים, והרי אפשר להחליט שאנו מקבלים את עדותם לנושא מסוים ולא לנושא אחר? אלא שמוכרחים אנו לומר כן, שכיוון שאנו מנסים לסדר כאן מציאות שלפיה הם חתמו על השטר והוא כשר (מכוח "אין אדם משים עצמו רשע"), אי אפשר מצד אחד לומר שמציאות היא כך ומצד שני לומר על דברי העדים שאומרים שהם היו אנוסים מחמת ממוץ שהם אמת ולהגדירם כשקרנים.

¹⁶⁶ כשיטת הראב"ד בפלגינן דיבורא, עיין ברא"ש (מכות פרק א אות יג-יד).

דהכי קושטא דמילתא שאפילו בעדות אשה, אף על פי שהגיד חוץ לב"ד חוזר ומגיד בב"ד אף על פי שמכחיש דבריו הראשונים, ויש ראייה לזה מאותה ששנינו העדים שהעידו בין לטמא בין לטהר בין לרחק בין לקרב בין לאסור בין להתיר בין לזכות בין לחיוב, אם עד שלא נחקרה עדותן בב"ד אמרו "מבדין אנו" נאמנים; אם משנחקרה עדותן בב"ד אמרו "מבדין אנו" אין נאמנים, הרי שכללו כאן כל מיני עדויות אפילו אותן שאינן צריכין שיהיו נעשין בב"ד, שהרי שנינו בין לאסור בין להתיר, ואפ"ה אמרינן שאע"פ שהעידו בב"ד – כל שלא נחקרה עדותן עדיין יכולין לומר "מבדין אנו", לפי שאין העדים מדקדקים עד שעת גמר עדותן בב"ד. וזו היא ראייה שאין עליה תשובה. ועוד דכל כי האי גוונא לא מקרי מכחיש דבריו הראשונים, שאלו אמר בתחלה שלא שמע מעולם שמת ואחר כך מעיד ששמע שמת כה"ג הוא הכחשה, אבל זה לא אמר מתחלה אלא שהיתה זקוקה ליבם, ובודאי דלאו כולהו אינשי דינא גמירי שיהו בקיאיין, שאפילו עדותו של עד מפי עד יהא מספיק להתיר אשה לינשא... ובנדון שלפנינו ג"כ הדבר ברור דאיכא אינשי טובא דלא ידעי דעד מפי עד אי סגי בעדות אשה אי לא... ואם נתן אמתלא לדבריו על הדרך שכתבתי פשיטא דסגי, ולא עוד אלא אפילו אמר "מבורה הייתי, שלא הייתי חושש לדבריי" כיון שהיה חוץ לב"ד סגי ולא מיקרי חוזר ומגיד מן הטעם שכתבתי, והראיה שכתבתי.

ונחלקו האחרונים בהבנת דבריו.

ה"שערי יושר" (שער ו פרק ח) הבין שפשטות דברי הר"ן היא שאין חילוק בין עד אחד לשני עדים, ואם העיד מחוץ לבית הדין יכול לחזור ולהעיד בבית הדין ללא אמתלא, וכל שכן שנתן אמתלא לדבריו, שלא ידע שעד מפי עד מהני לעדות אשה. אולם ה"שב שמעתתא" (שמעתא ו פרק ח) הבין שכיוון שעדות עד אחד אינה צריכה בית דין, דינה שווה לעדות הנאמרת בבית דין, ולכן גם אם אמר את דבריו הראשונים מחוץ לבית דין לא יוכל לחזור ולהעיד שוב בבית דין, אלא שאם ייתן אמתלא לדבריו יועיל, מה שאין כן בשני עדים. ולהבין את דברי ה"שב שמעתתא" מדוע מועילה אמתלא, הרי בדין "כיוון שהגיד" אמתלא אינה מועילה, וכפי שהבאנו לעיל, יש להקדים ולומר שבאיסורים גם עדים פסולים כשרים¹⁶⁷. ואם נסביר דין זה לפי האפשרות השנייה שהבאנו בדין "חוזר ומגיד" – שהגם שעל-ידי שחזר בו וסתר דבריו הראשונים הריהו שקרן – סוף סוף לעניין עדות באיסורים אין נפקא מינא, אלא שדבריו סותרים, ואיך נדע למה להאמין – אם לדבריו הראשונים או האחרונים? ואם כן היכא שנתן אמתלא לדבריו הרי מיישב את דבריו הראשונים עם האחרונים, ושוב אין לי בעיה לקבל את דבריו, אך אם אינו נתן אמתלא לדבריו חזרנו לדינא דאינו חוזר ומגיד, ונקבל רק את עדותו הראשונה.

סיכום

במאמר זה ביארנו בשני אופנים את מהותו ואת סיבתו של הדין האוסר על עדים לחזור בהם מעדותם: אפשרות אחת נעוצה בצורך בסדרי הדין, ולכן נתנה התורה הזדמנות אחת בלבד לעדים להעיד את עדותם, ומשהעידו לא ניתן לקבל עדות נוספת מפייהם; אפשרות שנייה היא שהתורה בדין זה באה לפתור בעיה שקיימת בנאמנות העדים שחוזרים בהם.

על-פי שתי הבנות אלו הסברנו את מחלוקת התוספות והרמב"ן מול הר"ן בסוגיית "תנאי היו דברינו". כמו כן הראינו שני מקומות נוספים בר"ן שמראים איך הוא הולך לשיטתו: א. עדות היכולה להתפרש לשתי פנים, והעדים אחר שהעידו רוצים לפרשה במשמעות הרחוקה יותר – שכתב הר"ן שמקבלים עדותם. ב. כשהעיד בתחילה "איני יודע" וכעת טוען שהוא יודע – שנאמן אם נתן אמתלא לדבריו.

הסברנו גם את דינו של הגהות מרכזי בעדות המוחלפת שמלקים העדים, ולסיום ביארנו מחלוקת אחרונים בעניין עדות באיסורים שנאמרה מחוץ לבית דין – אם ניתן לחזור ממנה, שנעוצה בהסברים שהצגנו.

¹⁶⁷ עיין בשו"ע (יו"ד סימן קכז ס' א) וברמ"א.